

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МІЖ КРИЗАМИ ТА РИЗИКАМИ ПІДПРИЄМСТВА

© Селюченко Н. Є., Масюк В. М., 2014

Розглянуто трактування понять “криза” та “ризик” різними авторами, систематизовано причини їхнього виникнення на підприємствах. На основі порівняльного аналізу чинників кризи і ризиків обґрунтовано їхню однакову природу. Встановлено, що кризи є результатом реалізації ризикових подій, і що вищий рівень невизначеності, конфліктності та альтернативності у процесі прийняття управлінських рішень, то більший рівень можливих ризиків, а отже, глибшою може бути криза.

Ключові слова: криза, ризик, причини виникнення, взаємозв'язок між кризами та ризиками.

RELATIONSHIP BETWEEN THE CRISIS AND ENTERPRISE RISK

© Seliuchenko N. E., Masiuk V. M., 2014

In this article the interpretation of the terms of “crisis” and “risk” by different authors and systematization of the reasons of their occurrence in the enterprises are investigated. Based on the comparative analysis of risk and the crisis factors it is proved that they are of the same nature. It has been established that the crisis is the outcome of the risk events. Thus, the greater the level of uncertainty, conflict and alternatives in decision-making, the greater the level of risks and, therefore, the deeper crisis may develop.

Key words: crisis, risk, causes, relationship between crises and risks.

Постановка проблеми. В умовах розбалансованості вітчизняної економіки, збереження старих корупційних схем, проведення військових дій на сході України різко зростає кількість підприємств, які потрапляють у кризові ситуації. Діяльність суб'єктів господарювання перебуває під впливом негативних чинників як зовнішнього, так і внутрішнього середовища, результатом яких стає неплатоспроможність, збитковість або навіть банкрутство. Тому в сьогоднішній ситуації вкрай актуальними є питання удосконалення ризик-менеджменту, антикризового управління, що потребує подальшого розширення та поглиблення теоретичної бази.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розвиток теорії криз як на макро-, так і на мікрорівні зроблено у працях таких вітчизняних авторів: О. І. Барановського, І. А. Бланка, В. О. Василенка, В. І. Воробйова, Й. М. Дороша, Н. П. Карачиної, О. В. Коваленко, Л. О. Лігоненко, О. В. Мороза, В. П. Онищенко, О. О. Терещенка, А. М. Штангрета, О. М. Ральчука, А. В. Степаненка, М. А. Хвесика, А. А. Шияна та ін. Досліджують ризики, природу їхнього виникнення у своїх працях такі науковці: В. В. Вітлінський, Г. І. Великоіваненко, В. Л. Дикань, Т. В. Ковальова, В. В. Лук'янова, Т. Л. Мостенська, І. Л. Назаренко. Окремі з цих авторів прямо або ж опосередковано зазначають про наявність взаємозв'язку між кризами та ризиками. Разом з тим це питання потребує глибшого дослідження, особливо на сучасному етапі кризового стану економіки України.

Цілі статті. Розглянути сутність криз та ризиків підприємства, дослідити причини їхнього виникнення, на основі чого встановити взаємозв'язок між цими явищами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для досягнення цілей статті насамперед розглянемо трактування поняття “криза” різними авторами, а також дослідимо причини виникнення кризових явищ.

В. О. Василенко у [1, с. 9–12] підкреслює, що “стабільний стан і криза виступають постійними антагонізмами в розвитку будь-якої системи. ... Криза ... так само потрібна системі, що розвивається, як і стабільний стан. Кризу треба розглядати як переломний момент у розвитку системи, що дає простір новому витку економічних змін”. За твердженням науковця, саме кризи зумовлюють необхідність проведення якісних змін в економічній системі. Автор пов’язує виникнення криз на підприємствах як з об’єктивними чинниками, зокрема, з циклічними потребами модернізації та реструктуризації підприємств, з несприятливими впливами зовнішнього середовища, так і з суб’єктивними, наприклад, недоліками в управлінні.

О. І. Барановський [2, с. 38] стверджує, що криза – це “фактичний або потенційно можливий стан нестійкого функціонування системи, в якому може опинитися будь-яка з його підсистем. При цьому криза є результатом взаємодії шоків і уразливості”. Отже, науковець наголошує на умовах виникнення кризи – з одного боку, мають бути певні негативні впливи на систему (“шоки”), а з іншого – слабкі місця у самій системі (“уразливість”).

На думку В. П. Онищенко [3], “криза – це стан економічної “погоди”, яку можна передбачити лише за появи ознак турбулентності, тобто тоді, коли криза вже починається. У зв’язку з цим не можна їй запобігти, але можна у певний спосіб її відтермінувати, підготуватися до неї з метою мінімізації втрат (за аналогією з підготовкою до стихійного лиха, але не із запобіганням йому). Під турбулентним процесом автор розуміє спонтанне виникнення численних нелінійних збурень у системі, які посилюють її нестійкість, і вона входить у біфуркаційний стан. Причиною таких збурень, як стверджує науковець, є посилення динаміки ендегенних та екзогенних процесів, які визначають особливості функціонування системи. З погляду цього дослідника криз, причинами їхнього настання є внутрішні та зовнішні умови функціонування економічної системи.

Л. О. Лігоненко [4, с. 16] під кризою підприємства розуміє “період спаду економічного розвитку підприємства як господарської системи до найнижчої точки, що характеризується катастрофічним (істотним) погіршенням усіх показників її стану як кількісних, так і якісних”. Криза не виникає спонтанно (раптово), а має певні причини та механізми розвитку. Крім внутрішніх чинників її появи, потужним рушійним фактором є зовнішнє оточення, його несприятливий вплив.

Т. В. Ковальова [5, с. 25] характеризує кризу як переломну фазу “в існуванні певної системи, на якій ця система отримує зовнішні впливи або вплив із середини, що потребує від неї якісно нового реагування”. Вона наголошує, що криза є наслідком подій в умовах невизначеності. Зрозуміло, що такі події можуть виникати як всередині підприємства, так і в його зовнішньому середовищі.

У праці М. К. Колісник [6, с. 53] зазначено, що “кризовий стан підприємства – це незапланований, небажаний, обмежений за часом процес, який може істотно перешкодити функціонуванню підприємства або навіть унеможливити його”. Фінансова рівновага підприємства може зазнати змін на будь-якому етапі економічного розвитку. Вона зумовлена природною реакцією на зміни зовнішніх та внутрішніх умов господарювання. Одні умови посилюють конкурентну позицію і ринкову вартість підприємства, інші – зумовлюють кризові явища в його фінансовому розвитку [6, с. 90–91].

О. В. Коваленко у монографії [7, с. 109–116] визначає кризовий стан підприємства як “закономірність, властиву діяльності підприємства в умовах формування ринкової системи, яка пов’язана з життєвим циклом підприємства та обумовлена внутрішніми та зовнішніми факторами”. Отже, автор вважає кризу закономірним явищем, що є результатом дії внутрішніх та зовнішніх чинників. Кризова ситуація на кожній стадії життєвого циклу може бути обумовлена як одноманітними причинами та привести до подібних наслідків, так і різноманітними причинами. Науковець зазначає, що підприємства “підпорядковуються циклічним законам життєдіяльності й закономірно не уникають криз”. За несприятливого “збігу факторів промислове підприємство на будь-якому етапі життєвого циклу може стати неплатоспроможним, що може призвести до його ліквідації”. Згідно зі статистикою американського і європейського ринків, зі 100 % новостворених

компаній лише 20 % продовжують своє існування після трьох років роботи, а з них через шість–вісім років залишається також лише 20 %. У результаті тільки 4–5 % компаній функціонують більше ніж 9–10 років.

Автори [8, с. 15–16] виділяють декілька етапів у розвитку кризи підприємства. Спочатку підприємство стикається з певними кризовими явищами, що трактують як найпростішу (елементарну) складову кризи. На думку авторів, кризові явища – це перехід від стабільності до погіршення або покращення будь-якого з параметрів, які характеризують стан підприємства. Оскільки такі явища виникають внаслідок змін окремих систем внутрішнього та зовнішнього середовища, то вони не зумовлюють постійної та глибокої дестабілізації функціонування суб'єкта господарювання, однак породжують інші кризові явища. У випадку, коли керівництво підприємства не реагує на ці явища, їхня кількість збільшується, і вони переростають вже у кризову ситуацію, яка характеризується зростанням кількості взаємопов'язаних кризових явищ, результатом чого є незначне погіршення окремих показників діяльності підприємства. Але в такому разі ще не руйнується система самозбереження. Якщо ж кількість та обсяг кризових явищ невинно зростають, а система саморегулювання недосконала, то підприємство втрачає можливість самостійно повернутись до стану рівноваги, і кризова ситуація переходить у кризовий стан. Для цього етапу, за твердженням авторів, характерне руйнування системи саморегулювання. Спостерігається нагромадження розбіжностей між структурою, обсягами діяльності, процесами на підприємстві та ринковою ситуацією, що зумовлює подальше нарощування кількості кризових явищ та погіршення фінансового стану підприємства. Отже, підсумовуючи думки науковців, можна зазначити, що розвиток кризи починається з негативних змін у внутрішньому та зовнішньому середовищах за наявності недоліків у системі управління підприємством.

У процесі дослідження криз розглядають також явище банкрутства суб'єктів господарювання. Зокрема, автор [6, с. 53–54] зазначає, що “з позицій фінансового менеджменту можливе настання банкрутства являє собою кризовий стан підприємства, за якого воно неспроможне фінансово забезпечити поточну виробничу діяльність”.

В. Л. Дикань та І. Л. Назаренко [9, с. 33–34] розглядають банкрутство як “крайній прояв, результат системної кризи підприємства, його смерть”. Спричинити це може управлінська, економічна та інші види криз. Автори зазначають, що у разі несвоечасної реалізації антикризових заходів ризику, які виникають, спочатку знижують рівень економічної безпеки, а потім призводять до банкрутства підприємства. Дослідники виділили три стадії кризового стану. Перша стадія характеризується зниженням рентабельності та обсягів виробництва, друга – передбачає дефіцит оборотних коштів, а на третій стадії підприємство вже стикається із загрозою припинення виробництва.

Проведений аналіз показує, що всі дослідники економічних криз виділяють внутрішні та зовнішні причини (чинники, джерела) їхнього настання. Зокрема, автори [10, с. 66] зазначають, що економічні кризи почали розглядати як складний системний процес зі своїми екзогенними та ендогенними факторами і динамікою з середини 60-х років минулого століття.

У [8, с. 20] наведено таку статистику щодо дії чинників внутрішнього і зовнішнього середовищ на діяльність підприємства: загроза фінансової нестабільності підприємств виникає в середньому на 25–30 % через зовнішні фактори та на 70–75 % – через внутрішні, пов'язані з помилками в управлінні. У розвинених країнах ці співвідношення мають дещо інші значення: зовнішні фактори – 10–15 %, а внутрішні – 85–90 %. Зважаючи на макроекономічну ситуацію останнього десятиріччя, автори погоджуються з думкою тих науковців, які стверджують, що вагомішими є зовнішні фактори. У [10, с. 75] також підкреслено, що безпосередніми причинами економічних криз “на фоні” циклічних процесів можуть бути різноманітні події не лише економічного, а й соціально-політичного характеру.

Позицію авторів [8; 10] підтверджує сьогодення ситуація в Україні. Згідно зі статистичними даними за 2014 р. [11], падіння обсягу промислової продукції на материковій Україні (без Криму) загалом досягло 10,7 %. Разом з тим, у 23 регіонах без Донецької та Луганської областей, де відбуваються військові дії, цей показник становить лише 2,7 %. Отже, три четверти падіння зумовлено ситуацією у зазначених областях: у Донецькій області промислове виробництво

зменшилося на 31,5 %, а в Луганській – на 42 %. Дані показують, що чим тісніший зв'язок регіону з Донбасом та Росією, тим гірший стан його промисловості. Зокрема, у Харківській області зменшення промислового виробництва досягло 5,2 %, на Полтавщині – 7,2 %, на Сумщині – 12,1 %. Таку ситуацію на Сумщині пояснюють тим, що її машинобудівні заводи орієнтовані або на вітчизняну вугільну промисловість (НВО “Червоний металіст”, м. Конотоп), або на енергетичний сектор Росії (НВО ім. Фрунзе, м. Суми). Отже, непросту економічну ситуацію, яка складалася останніми роками, істотно поглибила військово-політична ситуація в Україні.

У результаті проведених досліджень узагальнено чинники розвитку кризи на підприємстві, які розглядають різні автори (табл. 1).

Таблиця 1

Чинники розвитку кризи підприємства

Автори	Чинники кризи підприємства	
	внутрішні	зовнішні
В. О. Василенко [1, с. 9–10]	ризикова стратегія маркетингу; внутрішні конфлікти; недоліки в організації виробництва; недосконале управління; інноваційна та інвестиційна політика	тенденції та стратегія макроекономічного розвитку та розвитку світової економіки; конкуренція; політична ситуація в країні
Л. О. Лігоненко [4, с. 35–38]	погане керівництво; недостатній контроль; незбалансованість у діях	міжнародні фактори (загальноєкономічні; політичні; пов'язані з діяльністю окремих іноземних партнерів); національні фактори (демографічні; економічні, зокрема загальноєкономічні й ринкові; політичні; соціальні; науково-технічні; природні; екологічні; криміногенна ситуація; стихійні лиха тощо)
І. А. Бланк [2, с. 287–288]	операційні; інвестиційні; фінансові	загальноєкономічні; ринкові; інші (політична нестабільність, негативні демографічні тенденції, стихійні лиха, погіршення кримінальної ситуації)
І. І. Нескородєва, С. А. Пустовгар [13]	управлінські; виробничі; фінансові; техніко-технологічні; маркетингові; інноваційні; інвестиційні	національні економічні (загальноєкономічні, галузеві, стан фінансового ринку) та неекономічні (політико-правові, соціокультурні, технологічні, природні); міжнародні

Розглядаючи зміст антикризового управління, науковці [10, с. 66] наголошують, що будь-яке управління підприємством має бути антикризовим, тобто “побудованим на врахуванні ризику та небезпеки кризових ситуацій”.

Ризики і кризи пов'язують також автори [8, с. 19], стверджуючи, що “фактори кризового розвитку є одночасно формою реалізації тих чи інших ризиків”.

Підходів до трактування ризиків сьогодні дуже багато, і за деяких відмінностей автори мають все ж таки стале бачення цього явища.

В. В. Вітлінський та Г. І. Великоіваненко у монографії “Ризикологія в економіці та підприємстві” [14, с. 88] розглядають ризики як економічну категорію, яка відображає характерні особливості сприйняття зацікавленими суб'єктами економічних відносин об'єктивно існуючі невизначеності та конфліктності, іманентні процесам цілепокладання, управління, прийняття рішень, оцінювання, що обтяжені можливими загрозами та невикористаними можливостями.

У процесі дослідження ризиків науковці виділяють різні причини (чинники, фактори) їхнього виникнення, які розділяють на дві групи: незалежні від діяльності підприємства (зовнішні, екзогенні); залежні від діяльності підприємства (внутрішні, ендегенні). Тобто групування чинників ризику за джерелами їхнього виникнення проводять аналогічно до групування причин виникнення криз.

Розглядаючи ризикотвірні чинники, автори [14, с. 88; с. 90] зазначають, що вони характеризують особливості конкретного виду діяльності, а також специфічні риси невизначеності, в умовах якої цю діяльність провадять. Під такими чинниками вони розуміють “сутність процесів та явищ, що впливають на виникнення (зумовлюють виникнення) того чи іншого виду ризику й характеризують його”. Науковці приєднуються до думки тих авторів, які поділяють чинники ризику на односкладові (прості), які впливають лише на один вид ризику, та складні (узагальнені), які зумовлюють появу кількох видів ризику.

У [15] наголошено, що ідентифікація ризиків часто пов'язана з неправильним вибором ризикотвірних чинників. Автори стверджують, що можна зібрати значну кількість чинників ризику, які існують у природі, проте їхня активізація не завжди впливає на діяльність підприємства. Тому важливим є виокремлення лише тих чинників, які реально істотно впливають на досліджуваний об'єкт, а саме: вибраний чинник має впливати на поточну і перспективну діяльність бізнесу; активізація чинника може порушити процес діяльності або ж вплинути на досягнення цілей бізнесу в стратегічному чи оперативно-тактичному аспектах.

Внутрішніх та зовнішніх чинників ризику, на думку авторів [16, с. 40], є доволі багато, що зумовлено, насамперед, різноманітністю зв'язків та відносин, в які вступає підприємство.

У літературі ще трапляється термін “джерела ризику”. Зокрема, у [17, с. 23] зазначено, що всі ризики виникають у результаті дії різноманітних чинників, які стають джерелами ризиків. Автор вважає, що “джерела ризику – це фактори (явища, процеси), які спричиняють невизначеність результатів, зумовлених певними змінами ендогенного чи екзогенного характеру або діями суб'єктів ризику”. Зовнішні джерела ризику формуються у зовнішньому середовищі системи, їхню дію неможливо виключити повністю. Внутрішні джерела наявні всередині самої системи, їхнє виникнення та активність істотно залежать від дій суб'єкта ризику.

Посилаючись на працю російських науковців, автори [14, с. 92] зазначають, що чинниками ризику є причини чи рушійні сили, які породжують ризик, а джерела – це конкретні складові чинників ризику. Перераховуючи джерела можливих збитків, науковці зазначають, що вони і є джерелами ризиків. Зокрема, до них зараховують такі: політичні чинники; економічну та соціальну нестабільність; темпи науково-технічного прогресу, застосування нових технологій, моральне старіння товарів та обладнання; недосконалість методів управління виробництвом; некомпетентність кадрів; рекет, злочинство, загострення кримінальної ситуації; несумлінність компаньйонів; недосконалість кредитно-грошової та фінансової політики держави; форс-мажорні обставини [14, с. 130]. Наявність збитків свідчить про кризові явища у діяльності підприємства. Отже, враховуючи думку цих дослідників ризиків, можна стверджувати, що джерела ризиків і криз однакові.

У деяких виданнях, зокрема в [18, с. 70], причини, фактори та джерела ризику розглядають як синоніми.

Підходи різних авторів до виділення причин виникнення ризику підприємства узагальнено у табл. 2.

Таблиця 2

Чинники ризиків підприємства

Автори	Чинники ризику підприємства	
	внутрішні	зовнішні
В. В. Вітлінський, Г. І. Великоіваненко [14, с. 89; с. 131].	недоліки у системі управління; недоліки у процесі виробництва (надійність функціонування технічних систем; технологічні недоліки, недоліки нововведень); недоліки у формуванні кадрового складу	політичні; науково-технічні; соціально-економічні; екологічні; поведінка конкурентів; розвиток НТП
В. В. Лук'янова [17, с. 23]	персонал; техніка; технологія	макроекономічні; політичні; соціальні; природні
В. П. Кічор, Р. В. Фещур, С. Й. Воробець, Н. Р. Яворська [18, с. 70]	процеси і засоби виробничо-господарської діяльності (ресурсне забезпечення; операційна діяльність; виробнича та організаційна структура підприємства; менеджмент)	чинники прямої дії (законодавство; державні органи з регулювання господарської діяльності; конкуренти; постачальники; споживачі; інвестори; співвласники); чинники непрямой дії (навколишнє природне середовище; науково-технічний прогрес; економічна і політична ситуація; кон'юнктура ринку)
О. Ф. Долженков, Ж. О. Жуковська, О. М. Головченко [16, с. 40–41]	недостатній рівень дисципліни; протиправні дії працівників; порушення режиму збереження конфіденційної інформації; недостатня патентна захищеність; ненадійні партнери та інвестори; недоліки у формуванні кадрів; упущення у плануванні; форс-мажорні обставини	політичні; соціально-економічні; екологічні; науково-технічні та технологічні; юридичні; природно-кліматичні; демографічні; кримінальні

Порівнюючи причини виникнення криз та ризиків, які наведено у табл. 1, 2, зазначимо, що вони однакові: можуть бути об'єктивними або суб'єктивними, виникати у внутрішньому чи зовнішньому середовищах підприємства. У тому разі, коли керівники ігнорують вплив негативних чинників на діяльність підприємства, не застосовуючи ніяких методів для їх недопущення чи послаблення, або ж такий вплив не є ефективним, реалізуються ризикові події з негативними наслідками, нагромадження яких зумовлює виникнення кризових явищ, а згодом, як уже описано раніше, – кризових ситуацій та кризових станів. Отже, можна стверджувати, що кризи суб'єктів господарювання є наслідком відсутності системи управління ризиками або ж її неефективності.

О. О. Терещенко у монографії [19, с. 123–124] зазначає, що “типовою для багатьох підприємств є проблема неефективного управління ризиками”, наслідком чого може бути фінансова криза. Автор наголошує на необхідності запровадження системи раннього попередження та реагування, яка б виявляла та аналізувала інформацію “про приховані обставини, настання яких може призвести до виникнення загрози для підприємства чи до втрати потенційних шансів”. На основі цієї системи слід будувати систему управління ризиками.

Взаємозв'язок у розвитку негативних явищ на підприємстві, зокрема, ризику, загрози та кризи, встановлено у роботі [20, с. 44]. За твердженням науковців, настанню кризи передують низка негативних факторів. Спочатку виникає виклик, який не чинить практично ніякого впливу на діяльність суб'єкта господарювання. Надалі виклик може перерости в ризик, який характеризується вже певною ймовірністю настання негативного явища. Відсутність дій стосовно конкретного ризику спричиняє появу загрози, яка вже зумовлює негативні процеси на підприємстві.

В. П. Онищенко [3] наголошує, що “чим складнішою є система, тим вона менш стійка. Зі стану рівноваги її може вивести будь-яка випадковість, навіть, здавалося б, незначна”. Автор пов'язує кризу з невизначеністю, зокрема зазначає, що “криза є породженням невизначеності наших інтенцій та відносин між людьми з приводу їх реалізації, що, у свою чергу, породжує нову невизначеність і нові інтенції і що спричиняє невизначеність посткризового майбутнього”.

Вище уже наголошено, що ризик також пов'язаний з невизначеністю. У [14, с. 35–36] невизначеність деталізують як недостовірність, неоднозначність, невідомість. Автори [21, с. 447] стверджують, що невизначеність господарської ситуації суттєво зумовлює фактор випадковості. Випадковість, на їхню думку, – це те, що в подібних умовах відбувається неоднаково, тому її наперед не можна передбачити та спрогнозувати.

Науковці стверджують, що побудова системи гіпотез дає змогу долати невизначеність, а це “переводить ситуацію невизначеності у ситуацію ризику, зокрема, ризику відхилення від цілей, ризику недоотримання очікуваних результатів, ризику ймовірних збитків, котрі можуть виникнути через недостатню обґрунтованість тих чи інших гіпотез” [14, с. 82].

На думку В. В. Лук'янової [17, с. 224], “гіпотетичний ідеал ринку, ідеальний у сенсі до розподілу ризику серед його учасників неможливо створити, тому що існує велика кількість обмежуючих факторів, дію яких неможливо нівелювати (врахувати) повністю. Одним із ключових факторів, що обмежує ефективний розподіл ризику, є суб'єктивне ставлення особи до нього”.

На більшість управлінських ситуацій у сучасному підприємстві впливають об'єктивно-суб'єктивні чинники. До об'єктивного впливу зараховують дію ринкових чинників зовнішнього макро- і мікросередовища на суб'єкт ризику (кон'юнктура ринку, інфляція, коливання валютних курсів, технічний рівень виробництва, наявні технології тощо). Суб'єктивні чинники породжуються поведінкою особи, яка приймає рішення. Переважно вони пов'язані з такими оцінками: “успіх”, “переваги”, “корисність” [17, с. 230].

Думки, що “ризик є діалектичною єдністю об'єктивного і суб'єктивного”, дотримуються автори [14, с. 81–82]. Об'єктивність ризику полягає у тому, що він відображає реально існуючу невизначеність та конфліктність в економічній діяльності. Суб'єктивність ризику пов'язана з оцінкою людиною вчинку, дій, здійсненням свідомого вибору з урахуванням можливих альтернатив.

Об'єктивність ризику пов'язують не лише з невизначеністю, але й з конфліктністю. У [14, с. 45] виділяють такі ситуації конфлікту в господарській діяльності підприємства: негарзди по вертикалі чи горизонталі управління, суперечності й конфлікти в трудових колективах, брак належної мотивації до праці, неефективне використання наявних ресурсів, труднощі адаптації до зовнішнього соціально-економічного середовища, напружені відносини з іншими організаціями, установами, інституціями, а також великою кількістю цілей.

Автор [17, с. 34] наголошує, що конфлікт варто розглядати у двох аспектах: 1) внутрішній конфлікт суб'єкта ризику – множина цілей, множина критеріїв, неоднорідність самого суб'єкта ризику (структури) тощо; 2) зовнішній конфлікт – наявність контрагентів, конкурентів і необхідність для суб'єкта ризику враховувати альтернативні варіанти їхньої поведінки.

Зазначимо, що як внутрішні, так і зовнішні конфлікти можуть бути основною причиною настання кризи на підприємстві й доведення його до стану банкрутства. Однією з причин виникнення кризових ситуацій у літературних джерелах називають конфлікти між засновниками суб'єкта господарювання. Серед зовнішніх конфліктів, які можуть істотно дестабілізувати ситуацію на підприємстві аж до припинення його існування як юридичної особи, насамперед слід виділити недобросовісну конкуренцію, різні види рейдерства.

Т. В. Ковальова [5, с. 24–26] стверджує, що “природа виникнення та рівень економічних ризиків має прямий зв'язок між циклічністю економічних процесів при врахуванні терміну часу”. Автор наголошує на однаковій природі виникнення криз та ризиків в умовах невизначеності економічної ситуації у часі, яка характеризується диспропорційністю у розміщенні основного капіталу або вільного грошового капіталу. Підвищення рівня ризиків спостерігається у тих випадках, коли посилюється нестабільність, проводяться реформи чи відбуваються спонтанні зміни в економіці загалом або ж на окремому підприємстві, тобто економічні ризики, на думку науковця, є “неодмінним та об'єктивним атрибутом криз”.

У літературних джерелах запропоновано багато підходів до класифікації економічних криз. Зокрема, види кризових ситуацій на підприємстві за основними ознаками, частотою поширення та шляхами виходу розглянуто у монографії О. В. Коваленко [7, с. 120]. Запозичивши в автора класифікацію кризових ситуацій і причини їхнього виникнення, ми пов'язали їх з конкретними видами ризиків, результати узагальнення наводимо у табл. 3.

Таблиця 3

Види кризових ситуацій на підприємстві та ризики, що зумовлюють їхнє виникнення

Загальна назва кризи	Види кризових ситуацій	Різновид кризи	Причини кризи	Ризики, реалізація яких спричинила кризу*
1	2	3	4	5
Тактична (криза поточної діяльності)	Виробнича	Криза недовиробництва (дефіциту)	Високий попит на продукцію, наявність недостатнього обсягу потужностей та необхідних ресурсів, зриви у постачанні, зриви виробництва внаслідок нестачі електроенергії, проведення страйків, дії форс-мажорних обставин	Маркетинговий, організаційно-управлінський, ресурсний (фінансовий, матеріальний, інформаційний, енергетичний та ризик персоналу), постачальницький, соціально-політичні, природно-екологічні
		Криза перевиробництва	Низький попит, високі ціни, високий рівень конкуренції, зриви у системі збуту продукції, наявність надлишкових потужностей	Маркетинговий, непередбачуваної конкуренції, збутовий, організаційно-управлінський
	Фінансова	Криза ліквідності	Низький рівень реалізації продукції, наявність великої дебіторської заборгованості, зокрема протермінованої, недоступність зовнішніх джерел фінансування	Збутовий, кредитний, ресурсний (зокрема фінансових ресурсів, персоналу)
		Криза платоспроможності	Існування значної кредиторської заборгованості, яка не може бути покрита за рахунок активів підприємства	Ризик персоналу, ризик ліквідності активів
		Криза ефективності	Високий рівень витрат, низький рівень доходів, отримання збитків, тривала збитковість, низька фондовіддача, оборотність, продуктивність праці, висока енерго-, матеріало- та трудомісткість виробництва	Виробничий, збутовий
	Криза управління	Погіршення якості управління, бюрократизація та надмірне збільшення масштабів управління	Ризик персоналу, ризик організаційної структури	
	Криза довіри	Утрата керівниками лідерства у колективі, некомпетентність у прийнятті рішень	Ризик персоналу	

1	2	3	4	5
Стратегічна криза	Виробнича	Інноваційна криза	Ігнорування потреби технологічних новацій, несвоєчасна або невдала модернізація, недофінансування науково-пошукових робіт, втрата технологій через недофункціонування	Інноваційний, ресурсний (зокрема персоналу, фінансових ресурсів), організаційно-управлінський, технічний, технологічний
	Фінансова	Інвестиційна криза	Втрата довіри інвесторів, низька інвестиційна привабливість, недостатньо інтенсивний пошук партнерів, неефективна реалізація інвестиційного проекту, розкрадання коштів, корупція	Інвестиційний, ресурсний (зокрема персоналу, фінансових ресурсів), організаційно-управлінський
	Соціальна		Проблеми зі своєчасною оплатою праці, загроза безробіття, погіршення морально-психологічного клімату	Ресурсний (зокрема персоналу, фінансових ресурсів), економічний

Джерело: [7, с. 120]

* – Запропоновано авторами

Під стратегічною кризою цей науковець [7, с. 119–121] розуміє нездатність або низьку здатність підприємства до розвитку, втрату ним соціально-економічного призначення. Автор зазначає, що причиною виникнення стратегічних криз на вітчизняних підприємствах є відсутність довгострокової стратегії розвитку. У середині 90-х років стратегічна криза була характерна для більшості промислових підприємств, і її змогли подолати лише ті підприємства, які змінили власників, систему управління, організацію виробництва. Отже, можна стверджувати, що основною причиною настання стратегічної кризи є реалізація ризику персоналу та організаційно-управлінського ризику. Тактична криза виникає тоді, коли підприємство не спроможне підтримувати своє стабільне функціонування або така спроможність є дуже низькою. Така криза проявляється у виробничій та фінансовій сферах. Отже, передумовами настання такої кризи є реалізація виробничих та фінансових ризиків.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Настання кризи на підприємстві характеризується негативними змінами, які відбуваються у його фінансово-господарській діяльності. Причини таких змін можуть виникати як у його внутрішньому, так і в зовнішньому середовищах. Такі зміни можуть бути як об'єктивними, так і суб'єктивними.

Виникнення ризиків пов'язують з невизначеністю, конфліктністю та альтернативністю, тому вони мають об'єктивно-суб'єктивний характер. Що вищий рівень невизначеності та конфліктності, що більше існує альтернативних варіантів у процесі прийняття управлінських рішень, то вищий рівень можливих ризиків, а, отже, глибшою може бути дестабілізація функціонування суб'єкта господарювання у разі настання ризикових подій.

Кризи є результатом реалізації ризикових подій і виникають у випадках відсутності чи неефективності системи управління ризиками або системи антикризового управління, підсистемою якої має бути ризик-менеджмент.

У подальших дослідженнях плануємо розробити підходи щодо оцінювання рівня впливу негативних чинників на стан підприємства, на основі чого виділити ті ризики, реалізація яких може становити загрозу для існування підприємства.

1. Василенко В. О. Антикризове управління підприємством: навч. посіб. – Київ: Центр навчальної літератури, 2005. – 504 с. 2. Барановський О. І. Фінансові кризи: передумови, наслідки і шляхи запобігання: монографія / Барановський О. І. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. – 754 с. 3. Онищенко В. П. Онтологічний контекст економічної кризи / В. П. Онищенко // Економіка України. – 2014. – № 4. – С. 4–17. 4. Лігоненко Л. О. Антикризове управління підприємством: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій: монографія / Л. О. Лігоненко. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2001. – 580 с. 5. Ковальова Т. В. Економічний ризик: оцінка, прогнозування та шляхи мінімізації на промислових підприємствах: монографія / Т. В. Ковальова, Н. О. Євтушенко. – Харків: ХНАДУ, 2013. – 180 с. 6. Колісник М. К. Антикризове управління

виробничо-господарськими структурами у машинобудуванні: монографія. – Львів: Видавництво Національного університету “Львівська політехніка”, 2009. – 208 с.

7. Коваленко О. В. Антикризове управління: теорія, методологія та механізми реалізації: монографія / О. В. Коваленко. – Запоріжжя, ЗДІА, 2011. – 466 с.

8. Воробійов В. І. Удосконалення методичного забезпечення антикризового управління на підприємствах видавничо-поліграфічної галузі: монографія / В. І. Воробійов, А. М. Штангрет, О. М. Петрашова. – К.: УкрНДІСВД, 2010. – 296 с.

9. Дикань В. Л. Комплексна методика визначення рівня економічної безпеки, оцінки ризиків та ймовірності банкрутства підприємства: монографія / В. Л. Дикань, І. Л. Назаренко. – Харків: УкрДАЗТ, 2011. – 142 с.

10. Хвесик М. А. Антикризове управління економічною безпекою в умовах викликів фінансово-економічної глобалізації (державний і регіональний виміри): монографія / М. А. Хвесик, А. В. Степаненко, О. М. Ральчук, Й. М. Дорош. – Донецьк: Юго-Восок, 2010. – 324 с.

11. Дегтярев В. Когда будет пройдено дно кризиса: Донбасс обеспечил три четверти падения [Електронний ресурс] / В. Дегтярев. – Режим доступу: <http://bin.ua/news/economics/economic/167082-kogda-budet-projdeno-dno-krizisa-donbass.html>.

12. Бланк И. А. Основы финансового менеджмента: в 2-х т., т. 2. / И. А. Бланк. – К.: Ника-Центр, Эльга, 1999.

13. Нескородева І. І. Діагностика банкрутства підприємства з використанням технології факторного аналізу / І. І. Нескородева, С. А. Пустовгар // Фінанси України. – 2014. – № 7. – С. 114–125.

14. Вітлінський В. В. Ризикологія в економіці та підприємстві: монографія / В. В. Вітлінський, Г. І. Великоіваненко. – К.: КНЕУ, 2004. – 480 с.

15. Недосекин А. О. Идентификация и анализ рисков бизнеса с использованием методов теории нечетких множеств [Електронний ресурс] / А. О. Недосекин, К. Е. Павлов, Л. А. Волкова. – Режим доступу: <http://www.ifel.ru/br4/3.pdf>.

16. Долженков О. Ф. Особливості гарантування економічної безпеки підприємницької діяльності в ринкових умовах: монографія / О. Ф. Долженков, Ж. О. Жуковська, О. М. Головченко. – Одеса: ОЮІ ХНУВС, 2007. – 208 с.

17. Лук'янова В. В. Діагностика ризику діяльності підприємства: монографія / В. В. Лук'янова. – Хмельницький, ПП Ковальський В. В. – 2007. – 312 с.

18. Кічор В. П. Обґрунтування господарських рішень та оцінювання ризиків : навч. посіб. / В. П. Кічор, Р. В. Фецуур, С. Й. Воробець, Н. Р. Яворська; за ред. В. П. Кічора. – Львів: Растр-7, 2012. — 188 с.

19. Терещенко О. О. Антикризове фінансове управління на підприємстві: монографія / О. О. Терещенко. – К.: КНЕУ, 2004. – 268 с.

20. Мороз О. В. Концепція економічної безпеки сучасного підприємства: монографія / О. В. Мороз, Н. П. Карачина, А. А. Шиян. – Вінниця: ВНТУ, 2011. – 241 с.

21. Финансовый менеджмент: теория и практика: учебник / под ред. Е. С. Стояновой. – 3-е изд. – М.: Перспектива, 1998. – 656 с.